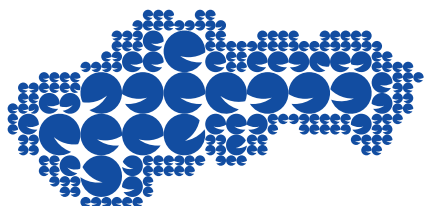

SLOVENSKÁ REČ

81 • 2016 • 5–6

**ČASOPIS PRE VÝSKUM SLOVENSKEHO JAZYKA
ORGÁN JAZYKOVEDNÉHO ÚSTAVU ĽUDOVÍTA ŠTÚRA SAV**

SLOVENSKÁ REČ

Časopis pre výskum slovenského jazyka.
Založený v roku 1932. Vydáva Jazykovedný
ústav Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied

SLOVAK SPEECH

Journal for the Slovak Language Research.
Founded in 1932. Published by Ľudovít Štúr
Institute of Linguistics,
The Slovak Academy of Sciences

HLAVNÝ REDAKTOR VÝKONNÁ REDAKTORKA REDAKČNÁ RADA

Slavomír Ondrejovič
Jana Wachtarczyková

EDITOR-IN-CHIEF EXECUTIVE EDITOR EDITORIAL BOARD

Ján Bosák (Bratislava), Klára Buzássyová (Bratislava), Juraj Dolník (Bratislava), Ľubomír Ďurovič (Lund – Švédsko), Miroslav Dudok (Bratislava), Ján Findra (Banská Bystrica), Siniša Habijanec (Záhreb – Chorvátsko), Björn Hansen (Regensburg – Nemecko), Milan Harvalík (Praha), Martina Ivanová (Prešov), Ľubomír Kralčák (Nitra), Mark Lauersdorf (Kentucky – USA), Milan Majtán (Bratislava), Martin Ološtiak (Prešov), Oľga Orgoňová (Bratislava), Ján Sabol (Košice), Daniela Slančová (Prešov), Pavol Žigo (Bratislava)

REDAKTORKA ANGLICKÝCH TEXTOV TECHNICKÝ REDAKTOR

Júlia Behýlová
Vladimír Radik

ENGLISH LANGUAGE EDITOR LAY OUT

Časopis je citovaný v databázach

Scopus (Elsevier), Linguistic Bibliography/Bibliographie Linguistique (Brill), The Year's Work in Modern Language Studies, Central European Journal of Social Sciences and Humanities, Bibliografia Językoznawstwa Slawistycznego, Naviga (Softweco), ProQuest – Linguistics & Language Behavior Abstract (LLBA), Summon (Serials Solutions/ProQuest), WorldCat (OCLC)

Indexed in databases

Periodicita

Vychádza 6 čísel 3-krát ročne

Periodicity

Published 6 issues, 3 times per year

Adresa redakcie

811 01 Bratislava, Panská 26, Slovensko,
tel. +421-2-54431756, e-mail: slovenska.rec@juls.savba.sk, www.juls.savba.sk

Address of editor's office

Elektronická verzia časopisu je dostupná na

The electronic version of journal is available at
<http://www.juls.savba.sk/ediela/sr/>

Informácie o predplatnom podáva a objednávky prijíma redakcia

Subscription information and booking are received by editor's office

Výhradný distribútor na Slovensku

SAP – Slovak Academic Press s. r. o., Bazová 2, 821 08 Bratislava.
E-mail: sap@sappress.sk, www.sappress.sk. Registračné číslo 7089.

Distributed in Slovak Republic by

Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje

SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, 852 99 Bratislava, Slovakia,
tel.: +421-2-63839472, fax: +421-2-63839485, e-mail: info@slovart-gtg.sk.

Foreign orders executed by

Časopis je v predaji v kníhkupectve Veda

Štefánikova č. 3, Bratislava

The journal available at Veda bookshop

Návrh a grafické spracovanie obálky

Jana Wachtarczyková, Martina Cebecauerová

Design and cover design graphic processing by

ISSN 0037-6981 (tlačená verzia)

EV 3695/09

ISSN 1338-4279 (verzia online)

Ičo vydavateľa 00167 088

ŠTÚDIE A ČLÁNKY / STUDIES AND ARTICLES

- 255-267 **Gramatika a gramatická dispozícia**
Grammar and Grammatical Disposition
Juraj Dolník
- 268-281 **Výskum viacslovných pomenovaní v slovakistike. Časť II.**
Research on Multiword Expressions in Slovak Linguistics. Part II.
Martin Ološtiak – Daniela Majchráková
- 282-303 **O niektorých sémantických a syntaktických špecifikách evidenčných výrazových prostriedkov v slovenčine**
On Some Semantic and Syntactic Characteristics of Evidential Units in Slovak
Martina Ivanová
- 304-324 **Konštruovanie egocentrizmu: pragmatika – gramatika – kognícia**
Egocentrism Development: Pragmatics – Grammar – Cognition
Jana Kesselová
- 325-334 **O dôvodoch vzniku univerbizácie**
Univerbation and the Reasons for its Existence
Lenka Palková

DISKUSIE A ROZHLADY / DISCUSSIONS AND HORIZONS

- 335-347 **Interlingválne faktory pri prechyl'ovaní cudzojazyčných ženských priezvisk v slovenčine. Časť II.**
Interlingual Factors in Formation of non-Slovak Female Anthroponyms in Slovak. Part II.
Jana Wachtarczyková – Radovan Garabík
- 348-354 **O jednom prípade zloženého geografického názvu: *Bajčov kopec* alebo *Bojecký kopec*?**
About One Case of Multi-word Geographical Name: *Bajčov kopec* or *Bojecký kopec*?
Imrich Horňanský

O DÔVODOCH VZNIKU UNIVERBIZÁCIE¹

Lenka Palková

*Inštitút slovakistiky a mediálnych štúdií, Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove
17. novembra 1, 080 01 Prešov, e-mail: lenka.palkova@ff.unipo.sk*

PALKOVÁ, L.: Univerbation and the Reasons for its Existence. *Slovak Speech*, 2016, vol. 81, no. 5-6, p. 325-334.

Abstract: Phenomenon of univerbation in communication of common and professional language users arises out of more reasons. Most of authors quote the tendency to language economy or elimination of contradiction between separated shape and united meaning of multi-word expressions (that are starting points of univerbation) as the most common reasons for existence of univerbation. This paper offers enumeration and short explanation of those and another reasons for the phenomenon of univerbation, too. We perceive several tendencies as interlingual reasons for the univerbation. Language economy has hybrid interlingual-extralingual foundation and we differentiate three levels of it, that depend on the type of univerbation. As extralingual reasons for the univerbation we consider a lot of pragmatic motives.

Key words: extralingual reasons for the univerbation, interlingual reasons for the univerbation, language economy, univerbate, univerbation

1. ÚVOD

Jednou z úloh súčasnej lingvistiky je podľa J. Dolníka (2013, s. 132) nielen opísať jazykové javy, ale ich aj vysvetľovať, skúmať teoretické zákony a princípy, ktoré tieto javy spôsobujú, a tak na základe explanácie jednotlivých javov prispieť k chápaniu fungovania jazyka ako celku. V tomto príspevku sa pokúšame vysvetliť, ktoré jazykové princípy a tendencie majú vplyv na utváranie a používanie univerbátov, pričom počítame s pluralitou týchto tendencií a ich nerovnomerným zastúpením pri fungovaní jednotlivých druhov univerbátov. Dôvody vzniku univerbizácie klasifikujeme do troch skupín: jazykovo-systémové príčiny opisujeme v prvej časti príspevku; intra-lingválno-extralingválnoú príčinou vzniku univerbizácie je princíp jazykovej ekonomie, ktorý má v prípade univerbizácie tri úrovne realizácie; extralingválne dôvody vzniku a používania univerbátov uvádzame v poslednej časti príspevku.

Viacslovné pomenovania (VP) tvoria integrálnu zložku lexiky slovenčiny a sú neoddeliteľnou súčasťou komunikácie profesionálnych aj bežných používateľov jazyka (porov. Ološtiak – Ivanová – Genči, s. 259 – 260). Výskyt VP v slovenčine je pomerne veľký, preto aj univerbizácia, ktorá prirodzene súvisí s VP, je v slovenčine relatívne bežným a frekventovaným² javom.

¹ Tento článok vznikol v rámci projektu VEGA č. 01/0433/16 Slovtvorná a morfológická štruktúra slovenského slova.

² Presná kvantifikácia, pravdaže, vzhľadom na dynamiku v lexike nie je možná, orientačne však možno uvažovať o cca 5 % viacslovných pomenovaní, ktoré sa stávajú východiskom univerbizácie (cca 30 000 VP, cca 1 500 analyzovaných univerbátov).

Univerbizácia sa z hľadiska teórie lexikálnej motivácie³ (porov. Furdík, 2008; Ološtiak, 2011) chápe ako syntaktická demotivácia, teda ako proces straty syntaktickej motivácie⁴, pri ktorom sa z viacslovného (syntakticky motivovaného) pomenovania stáva jednoslovné (syntakticky nemotivované) pomenovanie. V procese straty syntaktickej motivácie je nové pomenovanie utvorené z VP pomocou jedného z ďalších motivačných typov s nominačnou funkciou, a to slovotvornou, morfológickou, sémantickou alebo abreviačnou motiváciou (resp. v obmedzenej miere ich kombináciou). Práve na základe aktivizácie ďalšieho motivačného typu s nominačnou funkciou sa potom odlišujú viaceré druhy univerbizácie (slovotvorná, morfológická, sémantická, abreviačná a viaceré prechodné univerbizačné typy; porov. Palková, 2015b). Okrem nominačných motivačných typov sa v procese syntaktickej demotivácie aktivizujú aj pragmatické (extralingválne) motivačné typy⁵.

Dôvody, prečo k univerbizácii dochádza, sú rôzne a svojím charakterom sa dopĺňajú. Tieto príčiny je možné rozdeliť do troch skupín, a to na jazykovo-systémové (intralingválne), hybridné (intralingválno-extralingválne) a komunikačno-pragmatické (extralingválne).

2. JAZYKOVO-SYSTÉMOVÉ DÔVODY UNIVERBIZÁCIE

Jazykovo-systémové, resp. vnútrojazykové (intralingválne) príčiny univerbizácie súvisia s tendenciami a princípmi, ktoré fungujú vo vnútri jazyka. V tejto časti sa pokúsime opísať najvýraznejšie z jazykových tendencií, ktoré majú vplyv na tvorenie univerbátov.

2.1. Tendencia k jednote formy a obsahu

Filozofický problém, či pomenovania odrážajú skutočnú povahu vecí, resp. entít, ktoré označujú, sa nevyriešený vinie už od staroveku a ukazuje sa, že je stále podnetné uvažovať o vzťahu formy a významu pomenovaní.

VP sú také lexikálne jednotky, pri ktorých je forma (viacslovnosť) a obsah (ucelený význam) v rozpore (porov. Furdík, 2008, s. 50). Tento dialektický rozpor medzi dvojčlennosťou pomenovania a jednotnosťou významu motivujúceho VP sa podľa A. V. Isačenka (1958, s. 145 – 146) likviduje v procese univerbizácie, a to v prospech obsahu, pretože jednotný obsah si žiada ucelenú, nerozčlenenú formu. Na takéto chápanie príčin univerbizácie nadväzuje napr. E. Kučerová (1973, s. 109 – 110), K. Habovštiaková (1987, s. 148), *Encyklopedický slovník češtiny* (ESČ) (2002, s. 505) a J. Furdík (2008, s. 52).

³ Univerbizáciu z hľadiska teórie lexikálnej motivácie vymedzujeme v osobitnej štúdii (porov. Palková, 2015a).

⁴ V teórii lexikálnej motivácie sa za syntakticky motivované považujú viacslovné pomenovania, „ktorých význam je priamy, neprenesený, nocionálny, a frazémy s obrazným, expresívnym významom“ (Furdík, 2008, s. 50).

⁵ Ide o tieto typy motivácie: expresívna, registrová, terminologická, sociolektická, teritoriálna, temporálna a individualizačná (porov. Ološtiak, 2011, s. 23 – 30).

2.2. Tendencia k operatívnosti

Operatívnosť tu chápeme ako potenciál lexémy formálne sa prispôsobovať jazykovému kontextu, ohýbať sa. Podľa niektorých autorov (napr. Helcl, 1963, s. 31; EŠČ, 2002, s. 506) sa univerbáty v porovnaní s VP jednoduchšie zapájajú do vety, lepšie sa ohýbajú, preto sú v bežnej komunikácii jednoduchšie použiteľné ako ich motivujúce VP. Z nášho výskumu však vyplýva, že operatívnosť univerbátov nie je taká jednoznačná. Na jednej strane je miera operatívnosti univerbátov závislá od formálnej štruktúry motivujúceho VP: väčšina VP má štruktúru adjektíválium + substantívum, ktorá je do viet zapájaná bezproblémovo (*Nemusím chodiť stále v kanadách a flanelových košeliach. – Zo skrine vytiahol flanelku a tričko.*). Miera operatívnosti je vyššia pri univerbátoch, ktorých motivujúce VP obsahuje komponent v pozícii postponovaného nezhodného prívlastku, keďže tento komponent ostáva nesklonný a jazykovému kontextu sa prispôsobuje len syntakticky nadradené slovo v rámci VP (*Na dôvažok počas hry v oslabení obranca Kubina prišiel o prilbu. – V predĺžení sa nám podarilo ubrániť oslabovku a nájazdy sme si vychutnali.*). Ukazuje sa tiež, že miera operatívnosti univerbátov súvisí aj s druhmi univerbizácie, ktoré vypovedajú o spôsobe nominácie pri utváraní univerbátu. Kým abreviačno-slovotvorné univerbáty (napr. *Slovenská autobusová doprava* → *SAD-ka/sadka*, porov. Palková, 2015b, s. 327 – 328) sú operatívne v najvyššej možnej miere⁶, abreviačné univerbáty (*Slovenské národné divadlo* → *SND*) sú obyčajne nesklonné⁷, teda z hľadiska operatívnosti najmenej výhodné. Slovtvorné univerbáty aj ich viacslonné motivanty možno považovať za stredne operatívne – krátka sonda do SNK ukázala, že v niektorých prípadoch sa univerbát používa v nepriamych pádoch častejšie ako VP, v iných prípadoch je to naopak; pričom niektoré VP a ich univerbáty sú operatívne v porovnateľnej miere (*služobná cesta* – *služobka*) a pri iných univerbizačných dvojiciach je rozdiel v miere operatívnosti markantnejší (*štvorvalcový motor* – *štvorvalec*) (porov. tabuľku č. 1).⁸

Tabuľka č. 1. Miera výskytov VP a ich slovotvorných univerbátov v nepriamych pádoch

Viacslonné pomenovanie	% výskytov v nepriamych pádoch		Univerbát	% výskytov v nepriamych pádoch
<i>služobná cesta</i>	90 %	<	<i>služobka</i>	92 %
<i>abstinenčný syndróm</i>	57 %	<	<i>abst'ák</i>	68 %

⁶ Napokon, flektivizačný formant má predovšetkým gramatickú funkciu (porov. Furdík, 2004, s. 42), prináša však aj novú pragmatickú kvalitu (napr. *Slovenská autobusová doprava* → neutr. *SAD*, hovor. *SAD-ka*).

⁷ Výnimku tvoria iniciálové skratkové slová typu *SLUK*, ktoré možno skloňovať priamo, bez flektivizačného formantu. Takéto univerbáty sú však v skúmanom korpuse zastúpené raritne.

⁸ Pravda, až overenie frekvencie použitia v nepriamych pádoch na reprezentatívnej vzorke skúmaného korpusu všetkých druhov univerbátov by ukázalo skutočnú mieru ich operatívnosti.

<i>cieľová skupina</i>	87 %	<	<i>cieľovka</i>	98 %
<i>hra v oslabení</i>	75 %	<	<i>oslabovka</i>	91 %
<i>Škoda Felícia</i>	49 %	<	<i>Felda</i>	50 %
<i>flanelová košeľa</i>	83 %	>	<i>flanelka</i>	76 %
<i>štvorvalcový motor</i>	62 %	>	<i>štvorvalec</i>	34 %
<i>Justičný palác</i>	93 %	>	<i>Justičák</i>	82 %
<i>Gymnázium na Metodovej ulici</i>	89 %	>	<i>Metodka</i>	79 %
<i>nebanková spoločnosť</i>	85 %	>	<i>nebankovka</i>	83 %

2.3.Tendencia k derivatívnosti

„Univerbizační jednotky jsou základem dalšího tvoření derivačního, a tím se zmnožuje počet jednoslovných pojmenování.“ (Jedlička, 1965, s. 20). Schopnosť univerbátov stať sa slovotvorným motivantom ďalších slov je podľa M. Helcla (1963, s. 31) ich výhodou, na druhej strane, obmedzenosť viac-slovných pomenovaní vo funkcii slovotvorného motivantu sa považuje za ich nevýhodu (porov. Hauser, 1969, s. 23). Pravda, tvorenie slov, pri ktorom motivantom je VP, je možné (*literárna kritika* → *literárnokritický*), ale omnoho menej frekventované ako tvorenie od voľných syntagiem (*malé mesto* → *malomesto*) alebo jednoslovných lexém (*zasadačka* → *zasadačkový*). Ďalšie tvorenie slov, pri ktorom motivantom je univerbát (napr. *polohovky* – *polohovkový*, *polohovkár*, *polohovkárka*, *polohovkársky*⁹), je jedným z faktorov ovplyvňujúcich mieru ustáľovania univerbátu v komunikácii, ale má vplyv aj na postupné oslabovanie vzťahu VP a univerbátu – na tzv. univerbizačnú demotiváciu (porov. Palková, 2015b, s. 348).

2.3.Tendencia k syntetizmu

Univerbizácia je konkrétnym prejavom viacerých protichodných tendencií v jazyku (porov. Kopeckij, V. L., 1958, s. 186 – 187). Syntetizmus a analytizmus sú dva rovnocenné, no protichodné jazykové princípy (porov. Kačala, 2010). Tvorenie VP je prejavom analytických tendencií, univerbizácia vychádza z tendencie k syntetizmu.

2.4.Tendencia k demokratizácii

Tendencie k demokratizácii a intelektualizácii v jazyku opisujú autori *Dynamiky slovnjej zásoby súčasnej slovenčiny* (ďalej DSZ, 1989, 245n.) a na nich nadväzujúci jazykovedci (napr. Hegerová, 1987, s. 103; Bosák, 1988/1989, s. 98 – 99). Univerbizácia sa chápe ako jeden z prejavov tendencie k demokratizácii v jazyku, ktorá znamená ovplyvňovanie spisovného jazyka prostriedkami bežného hovoreného jazyka, najmä hovorových a slangových prvkov (DSZ, 1989, s. 245).

2.5.Tendencia k analógii

V lexike, rovnako ako v iných jazykových rovinách, je analógia „závažným a systémovým a vývinovým činiteľom“, vďaka ktorému sa zvyšuje pravidelnosť

⁹ Tieto deriváty sú zachytené vo verzii prim-7.0-public-all Slovenského národného korpusu.

niektorých zložiek systému (Furdík, 1993, s. 52). Princíp analógie sa uplatňuje predovšetkým pri slovotvornej univerbizácii, pretože samotná slovotvorba je v dominantnej miere analogická, najmä pokiaľ ide o produktívne slovotvorné typy. Pri sufixálnych univerbátoch je veľmi produktívne najmä tvorenie deadjektív v rámci onomaziologickej kategórie nositeľa vlastnosti so sufixom *-ka* (*bodovka, prezenčka, spiatočka*) alebo *-ák* (*zbroják, tatarák, slzák*). Analógia hrá významnú úlohu pri utváraní jednotlivých sémantických tried univerbátov, napr. pomenovania jazykov so sufixom *-ina/-čina* (*slovenčina, portugalčina, gréčtina*), ale analogicky sa tvoria aj univerbáty *barmčina, filipínčina, karibčina* a i., pri ktorých je frekvencia motivujúceho VP rádoovo menšia¹⁰. Za analogické možno považovať aj tvorenie abreviačných iniciálových univerbátov (v zmysle výberu prvých hlások z jednotlivých komponentov VP, napr. *národná prírodná pamiatka* → *NPP*, *Medzinárodný olympijský výbor* → *MOV*, *variabilný symbol* → *VS*).

3. INTRALINGVÁLNO-EXTRALINGVÁLNE DÔVODY UNIVERBIZÁCIE

Intralingválno-extralingválne príčiny univerbizácie sú výsledkom súčinnosti vnútrojazykových tendencií a princípov so vstupom hovoriaceho do komunikačného procesu.

M. Prošek (2005, s. 57) pri vysvetľovaní príčin univerbizácie spája isačenkovské odstránenie rozporu medzi formou pomenovania a charakterom designátu s jazykovou ekonómiou a ďalšími pragmatickými pohnútkami. Takéto spojenie je, zdá sa, veľmi výhodné, pretože jazyková ekonómia je na jednej strane princípom fungujúcim vnútri jazyka (porov. Dolník, 1999), na druhej strane ide v prípade univerbizácie majoritne¹¹ len o ekonómiu z hľadiska expedienta (porov. Gavurová, 2013, s. 24), teda prítomný je aj zásah hovoriaceho. Ekonómiu vyjadrovania z týchto dôvodov chápeme ako zmiešanú intralingválno-extralingválnu príčinu univerbizácie.

O ekonomických dôvodoch univerbizácie v slovenskej jazykovede prvýkrát píše M. Ivanová-Šalingová (1963, s. 25) a nadväzuje na ňu množstvo ďalších autorov (Buzássyová, 1976, s. 131; Sopira, 1976, s. 513; Košecká, 1977, s. 153; Jedlička, 1978, s. 170; Rísová, 1978, s. 190; Kačala, 1981, s. 26; Považaj, 1986, s. 233; Ondrejovič, 1988, s. 347; Klincková, 1990, s. 331 – 332; Masár, 1990, s. 272 a i.). Z. Sochová (1966, s. 81) píše o potrebe hutnejšieho, E. Kučerová (1973, s. 110) hospodárnejšieho vyjadrovania. Podstata ekonómie spočíva v snahe o poskytnutie maxima informácií pri použití minimálneho počtu slov (porov. Puci, 1979, s. 205). „Primárnym dôvodom týchto transformácií je potreba vyhovieť tendenci jazyka k eko-

¹⁰ Porov. počet výskytov nasledujúcich lem vo verzii prim-7.0-public-all Slovenského národného korpusu: *barmčina* (31), *filipínčina* (13), *karibčina* (1).

¹¹ V tomto prípade hrá významnú úlohu miera ustálenosti univerbátu.

nomii (zde: pojmenování) a – v případě univerbizace – k odstranění příliš dlouhých pojmenování víceslovných, příznačných zvláště pro byrokratický spisovný a psaný jazyk.“ (Čermák, 1990, s. 161).

Jazyková ekonómia sa dostáva do vzťahu s univerbizáciou na viacerých úrovniach. Prvá úroveň sa týka univerbizácie všeobecne – univerbizácia je vlastne vždy redukciou viacslovného pomenovania (Horalík, 1967, s. 140; Sokolová – Ivanová, 2013), v procese univerbizácie dochádza k transformácii formálne nákladnejšieho VP na ekonomickejší jednoslovný výraz – uprednostnením univerbátu pred viacslovným pomenovaním ušetrí hovoriaci v priemere 3,2 slabiky¹². Jazyková ekonómia sa týka všetkých typov univerbátov (porov. Palková, 2015b, s. 303n.), pretože všetky typy motivácie, ktoré sú schopné vytvoriť novú lexiu (univerbát), majú kondenzačnú funkciu (porov. Ološtiak, 2011, s. 39 – 43):

3.1. Pri morfologickej univerbizácii (*škótska whisky* → *škótska*) sa na ekonómii podieľa morfológická motivácia. Kondenzačná funkcia morfologickej motivácie sa prejavuje interlexematicky – „dve identické formy označujú dva rozdielne kategoriálne a sčasti aj nekategoriálne významy. Kondenzačná funkcia spočíva v tom, že na pomenovanie nového obsahu sa nevyužíva nová forma, ale existujúca forma, vyrastajúca z konkrétneho gramatického tvaru alebo morfologickej subparadigmy motivantu“ (s. 41).

3.2. Pri sémantickej univerbizácii (*sadrový obväz* → *sadra*) sa nové pomenovanie vytvára za pomoci sémantickej motivácie, ktorá „plní nominačnú a kondenzačnú funkciu v intralexematickom zmysle. Dochádza k obohateniu významovej štruktúry lexémy, narastá počet lexií, ale nie počet lexém. Výsledkom je asymetria medzi významom a formou (na jednu formu sa viaže viacero súvzťažných semém)“ (s. 41).

3.3. V rámci abreviačnej univerbizácie (*povinné zmluvné poistenie* → *PZP*) ekonómiu vyvoláva abreviačná motivácia, pretože nákladná forma viacslovného pomenovania sa redukuje na minimum. Skratka plní úlohu sémantického aj štruktúrneho kondenzátora prejavu (porov. Gavurová, 2013, s. 20 – 23).

3.4. Slovtvorná univerbizácia (*poplašné zariadenie* → *poplaško*) je ekonomická vďaka slovtvornej motivácii, pretože nákladná forma VP sa redukuje do syntetickej lexémy pomocou slovtvorných prostriedkov. Kondenzačná funkcia slovtvornej motivácie „súvisí s tým, že jednoslovné slovtvorne motivované slovo prostredníctvom svojej vnútornej štruktúry dokáže vyjadriť pomerne zložitú sémantiku, vo vzťahu implicitnosť – explicitnosť sa dáva do protikladu s viacslovnými pomenovaniami, ba aj s výpoveďami“ (Ološtiak, 2011, s. 41).

Druhá úroveň vzťahu jazykovej ekonómie a univerbizácie sa prejavuje ako homonymia, resp. polysémia univerbátov a neuniverbátov, resp. univerbátov navzájom.

¹² K tomuto údaju sme sa dostali počítaním rozdielov v počte slabík medzi motivujúcimi VP a cca 1500 univerbátmi.

L. Horalík (1967, s. 141) si všima kumuláciu hospodárnosti pri spojení univerbizácie a homonymie, čím vzniká nová kvalita jazykovej ekonómie. Táto úroveň sa týka predovšetkým slovotvornej univerbizácie, v menšej miere však aj ostatných typov. Pri derivačnej univerbizácii vďaka homonymii produktívnych sufixov (napr. *-ka*, *-ák* a ich varianty) výsledný univerbát často vstupuje do homonymického vzťahu s už existujúcim neuniverbátom (napr. *generálka*¹ „generál – žena“ ↔ *generálka*² „generálna skúška“). V takýchto prípadoch na jednej strane vzniká syntetické pomenovanie z analytického a novovzniknutý univerbát sa formálne zhoduje s už existujúcim pomenovaním, a to či už náhodne (*hasák*¹ „rúrkové kliešte“ ↔ *hasák*² „hasiaci prístroj“) alebo je príčinou príslušnosť do rovnakého slovotvorného hniezda (*školák*¹ „ten, kto chodí do školy“ ↔ *školák*² „školský autobus“), počet formálnych jednotiek v jazyku takto nenarastá. Homonymické univerbáty sú však ekonomické len syntagmaticky a len z hľadiska produktora, z hľadiska paradigmaticky a percipienta používanie takýchto univerbátov nie je ekonomické, pretože na pomenovanie viacerých javov sa používa identická forma a percipient musí vždy na základe kontextu dekodovať správny význam.

Do tretej úrovne vzťahu ekonómie a univerbizácie vstupuje len slovotvorná univerbizácia, pretože okrem vlastných slovotvorných prostriedkov sa na hospodárnosti výrazu podieľajú aj sprievodné slovotvorné javy – alternácie, redukcie/trunkácie a infixácie (porov. Palková, 2015b, s. 312n.), ktoré svojím charakterom prispievajú k skracovaniu času vyslovenia univerbátu, a to buď skracovaním vokálov (t. j. prevládajúci inverzný typ alternácií korelovaných vokálov, napr. *kotúčové brzdy* → *kotučáky*, *tatársky biftek* → *tatarák*, *románsky sloh* → *romanika*) alebo odstraňovaním (trunkovaním alebo redukovaním) segmentov (resp. ich častí), ktoré nie sú nevyhnutné na pochopenie lexikálneho významu slova (napr. *iontový nápoj* → *ionták*, *karentovaný časopis* → *karent*, *alkoholový test* → *alkotest*). Neexistencia asymetrického zvyšovania počtu segmentov umožňuje systemizovať¹³ sémantické skupiny univerbátov aj bez ohrozenia ich ekonomizačnej funkcie.

4. KOMUNIKAČNO-PRAGMATICKE DÔVODY UNIVERBIZÁCIE

Komunikačno-pragmatické, resp. extralingválne príčiny univerbizácie súvisia so vstupom aktéra do komunikačného procesu. Cieľom komunikátov, v ktorých sa vyskytujú univerbáty, „je upútať príjemcu a pôsobiť na neho v určených intenciách“ (Bosák, 1984, s. 69; 1995, s. 23), dynamizovať a aktualizovať prejav (porov. Šoková, 1984, s. 79) či vyjadriť istú dávku neformálnosti a spontánnosti (Kišová, 2010, s. 237). M. Prošek (2005, s. 65) uvádza, že univerbizované podoby viacslovných proprií komunikanti využívajú, aby sa „vytáhli a predvedli“, K. Vužňáková (2006, s. 110) hovorí v súvislosti so vznikom slangových slov o univerbizačnom postupe, pričom vysoké zastúpenie trunkácie a univerbizácie chápe ako „ukazovateľ prízna-

¹³ O systemizačnej funkcii infixov pozri Sokolová, 1999, s. 48 – 49.

kovosti, ale i ekonomickosti, či akejsi ležérnosti¹⁴ zo strany používateľov jazyka“. Keďže veľkú časť univerbátov možno považovať za slangové, motívom ich používania je často tiež sebaidentifikácia expedienta v rámci konkrétnej society a diferenciácia od iných societ.

V neposlednom rade majú na univerbizáciu vplyv aj jazykovo-spoločenské faktory ako „rozšírenie počtu aktívnych používateľov spisovného jazyka, zvýšený podiel hovorených prejavov v spisovnej komunikácii, nivelizačný vplyv jazyka prostriedkov masovej informácie“, pričom jazyk si aj prostredníctvom univerbizácie vytvára primeraný inventár formálnych prostriedkov (Bosák, 1987, s. 232).

5. ZÁVER

Univerbizáciu, rovnako ako mnohé iné jazykové fenomény, vyvoláva kombinácia viacerých faktorov. Medzi intralingválne dôvody vzniku univerbizácie radíme tendencie k jednote obsahu a formy, k operatívnosti a derivatívnosti, k syntetizmu, demokratickosti a analógii (porov. 2.1. – 1.5.). Hybridný (intralingválno-extralingválny) charakter má princíp ekonómie v jazyku, ktorý sa v prácach veľkého množstva autorov chápe ako primárny dôvod vzniku univerbizácie. Extralingválnymi faktormi pôsobiacimi na utváranie a používanie univerbátov sú rôzne pragmatické pohľadníky účastníkov komunikácie.

Tieto faktory sa na utváraní jednotlivých univerbátov môžu podieľať v rozličnej miere a intenzite, a to bez ohľadu na uvedomovanie si týchto príčin hovoriacim v konkrétnej komunikačnej situácii. Explanácia kauzálnno-dôsledkových súvislostí vzniku a fungovania univerbizácie môže prispieť k chápaniu stavby a fungovania jazyka v jeho komplexnosti.

Literatúra

- BOSÁK, Ján: Hovorovosť ako dynamický faktor. In: Slovenská reč, 1984, roč. 49, č. 2, s. 65 – 73.
- BOSÁK, Ján: Nové prístupy v opise slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. In: Slovenský jazyk a literatúra v škole, 1988/1989, roč. 35, č. 4, s. 97 – 100.
- BOSÁK, Ján: O vymedzení univerbizácie. In: Slovenská reč, 1987, roč. 52, č. 4, s. 231 – 237.
- BOSÁK, Ján: Sociolingvistická stratégia výskumu slovenčiny. In: Sociolingvistické aspekty výskumu súčasnej slovenčiny. Sociolinguistica Slovaca 1. Ed. S. Ondrejovič – M. Šimková. Bratislava: Veda 1995, s. 17 – 42.
- BUZÁSSYOVÁ, Klára: Ako vznikajú nové slová. In: Kultúra slova, 1976, roč. 10, č. 5, s. 129 – 133.
- ČERMÁK, František: Syntagmatika a paradigmatica českého slova II. Morfologie a tvoření slov. Praha: Univerzita Karlova 1990. 257 s.
- DOLNÍK, Juraj a kol.: Princípy stavby, vývinu a fungovania slovenčiny. Bratislava: FF UK 1999, 165 s.
- DOLNÍK, Juraj: Všeobecná jazykoveda. Opis a vysvetľovanie jazyka. Bratislava: Veda 2013, 432 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovtvorná motivácia a jej jazykové funkcie. Levoča: Modrý Peter 1993. 199 s.
- FURDÍK, Juraj: Slovenská slovtvorba (teória, opis, cvičenia). Ed. M. Ološtiak. Prešov: Náuka 2004. 200 s.

¹⁴ Podstatu spomínanej ležérnosti autorka bližšie nevysvetľuje.

- FURDÍK, Juraj: Teória motivácie v lexikálnej zásobe. Ed. M. Ološtiak. Košice: Vydavateľstvo LG 2008. 96 s.
- GAVUROVÁ, Miroslava: Skratka ako lexéma (Abreviačná motivácia v lexike). Prešov: FF PU v Prešove 2013. 312 s.
- HABOVŠTIKOVÁ, Katarína: Slovná zásoba spisovnej slovenčiny z vývinového hľadiska. Nitra: PF v Nitre 1987. 408 s.
- HAUSER, Přemysl: Náuka o slovní zásobě a tvoření slov. Praha: SPN 1969. 76 s.
- HEGEROVÁ, Katarína: Názvy miesta utvorené príponami. In: Kultúra slova, 1987, roč. 21, č. 4, s. 102 – 108.
- HELCL, Miloš: Univerbizace a její podíl při růstu dnešní slovní zásoby. In: Slovo a slovesnost, 1963, roč. 24, č. 1, s. 29 – 37.
- HORALÍK, Ladislav: O univerbizaci a homonymii z hlediska principu ekonomie. In: Československá rusistika, 1967, roč. 12, s. 140 – 143.
- HORECKÝ, Ján – BUZÁSSYOVÁ, Klára – BOSÁK, Ján et al.: Dynamika slovnej zásoby súčasnej slovenčiny. Bratislava: Veda 1989. 440 s. (DSZ)
- ISAČENKO, Vasiljevič Aleksander: Obecné zákonitosti a národní specifčnost ve vývoji slovní zásoby slovanských jazyků. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Bělič a kol. Praha: SPN 1958. s. 143 – 151.
- IVANOVÁ-ŠALINGOVÁ, Mária: Hovorový štýl súčasnej spisovnej slovenčiny. In: Slovenská reč, 1963, roč. 28, č. 1, s. 17 – 32.
- JEDLIČKA, Alois: K charakteristice slovní zásoby současné češtiny. In: Slavica Pragensia VII, 1965, s. 13 – 27.
- JEDLIČKA, Alois: Spisovný jazyk v současné komunikaci. Praha: Univerzita Karlova, 1978. 228 s.
- KAČALA, Ján: Sémantika a tvorenie slovíes typu znevýhodniť a znevýhodniť. In: Slovenská reč, 1981, roč. 46, č. 1, s. 18 – 28.
- KAČALA, Ján: Zložené útvary v jazyku. Martin: Matica slovenská 2010, 134 s.
- KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.): Encyklopedický slovník češtiny. Praha: Nakladatelství Lidové noviny 2002. 604 s. (EŠČ)
- KIŠOVÁ, Jana: Lexikálne inovácie ako odraz kultúry etnika (III). In: Varia XVII. Zborník materiálov zo XVII. kolokvia mladých jazykovedcov (Liptovská Osada – Škutovky 7. – 9. 11. 2007). Ed. V. Kováčová. Ružomberok: Katolícka univerzita v Ružomberku – Filozofická fakulta, Slovenská jazykovedná spoločnosť pri SAV v Bratislave 2010, s. 230 – 238.
- KLINCKOVÁ, Jana: Profesionalizmy ako špecifická vrstva lexikálnych prostriedkov. In: Slovenská reč, 1990, roč. 55, č. 6, s. 327 – 334.
- KOPECKIJ, Vasiljevič Leontij: K procesu univerbizace. In: K historickosrovnávacímu studiu slovanských jazyků. Red. J. Bělič a kol. Praha: SPN 1958, s. 186 – 187
- KOŠECKÁ, Jozefa: Internacionalizmy v terminológii železničnej dopravy. In: Kultúra slova, 1977, roč. 11, č. 5, s. 148 – 153.
- KUČEROVÁ, Eleonóra: Univerbizácia odvodzovaním dvojslovných pomenovaní v ruštine. In: Československá rusistika, 1973, roč. 18, č. 3, s. 109 – 113.
- MASÁR, Ivan: Jednoslovné termíny a univerbizácia v odbornej terminológii. In: Kultúra slova, 1990, roč. 24, č. 8, s. 269 – 273.
- OLOŠTIAK, Martin – IVANOVÁ, Martina – GENČI, Ján: Slovník viac-slovných pomenovaní (lexikografický, lexikologický a komparatívny výskum). Koncepcia projektu. In: Slovenská reč, 2012, roč. 77, č. 5 – 6, s. 259 – 274.
- OLOŠTIAK, Martin: Aspekty teórie lexikálnej motivácie. Prešov: FF PU 2011. 339 s.
- ONDREJOVIČ, Slavomír: O multiverbizáčnych procesoch v spisovnej slovenčine. In: Slovenská reč, 1988, roč. 53, č. 6, s. 337 – 348.
- PALKOVÁ, Lenka (2015a): O univerbizácii z hľadiska teórie lexikálnej motivácie. In: Slovenská reč, 2015, roč. 80, č. 3 – 4, s. 177 – 193.

- PALKOVÁ, Lenka (2015b): Univerbizácia – syntaktická demotivácia. In: *Viacslovné pomenovania v slovenčine*. Ed. M. Ološtiak. Prešov: Filozofická fakulta Prešovskej univerzity v Prešove 2015, s. 283 – 358.
- POVAŽAJ, Matej: Vývin v štýlovej hodnote pomenovaní osôb z oblasti športu. In: *Kultúra slova*, 1986, roč. 20, č. 7, s. 230 – 237.
- PROŠEK, Martin: O jednom typu univerbizovaných pojmenovaní miest na -ák. In: *Naše řeč*, 2005, roč. 88, č. 2, s. 57 – 67.
- PUCI, Ján: O jednej osobitosti v publicistickom štýle. In: *Kultúra slova*, 1979, roč. 13, č. 6, s. 205 – 209.
- RÍSOVÁ, Eva: Generálkovať. In: *Kultúra slova*, 1978, roč. 12, č. 5, s. 189 – 190.
- Slovenský národný korpus – prim-7.0-public-all. Bratislava: Jazykovedný ústav Ľ. Štúra SAV 2015. Dostupný na: <http://korpus.juls.savba.sk>.
- SOCHOVÁ, Zdeňka: K slovotvorné a stylové charakteristice mluveného jazyka. (O jednom typu univerbizovaných pojmenovaní). In: *Naše řeč*, 1966, roč. 49, č. 2, s. 81 – 87.
- SOKOLOVÁ, Miloslava – IVANOVÁ, Martina: Vzťah morfematickej a derivačnej štruktúry v Slovníku koreňových morfém slovenčiny. In: *Gramatika a korpus 2012 = Grammar & Corpora 2012* [elektronický zdroj]: sborník příspěvků ze stejnomenné konference 28.-30.11.2012. Hradec Králové: Gaudeamus, 2013.
- SOKOLOVÁ, Miloslava: Teoretické zásady morfematického spracovania slovenčiny. In: Sokolová, Miloslava – Moško, Gustáv – Šimon, František – Benko, Vladimír: *Morfematický slovník slovenčiny*. Prešov: Náuka 1999, s. 9 – 53.
- SOPIRA, Andrej: O súčasnej abreviácii v ruštine a slovenčine. In: *Studia Academica Slovaca*, 1976, roč. 5, s. 504 – 514.
- ŠOKOVÁ, Soňa: Slangové a hovorové názvy niektorých objektov a lokalít v Bratislave. In: *Slovenská reč*, 1984, roč. 49, č. 2, s. 79 – 84.
- VUŽŇÁKOVÁ, Katarína: Problémy lexikografického zachytenia slovotvorného systému slovenčiny. Prešov: PU v Prešove 2006. 163 s. [cit. 2014-04-21]. Dostupné na internete: <<http://www.pulib.sk/web/kniznica/elpub/dokument/Vuznakova1>>.